

ХУДОЖНЯ ПРАКТИКА МУРІВСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ

Анотація. У статті досліджуються проблеми модернізму в українській еміграційній літературі доби Мистецького Українського Руху. У пошуках ґрунту, основи модерністи вдаються до екзистенціалізму, світогляду, що зосереджується на самотній особистості, вилученій з будь-яких систем інтегрування.

Ключові слова: модернізм, екзистенціалізм, інтелектуалізм, модернізація.

Аннотация. В статье исследуются проблемы модернизма в украинской эмигрантской литературе периода МУРа. В поисках почвы, основы модернисты обращаются к экзистенциализму, мировоззрению, которое сосредотачивается на одинокой личности, исключенной из какой-либо системы интеграции.

Ключевые слова: модернизм, экзистенциализм, интеллектуализм, модернизация.

Summary. The article deals with the problems of modernism in the Ukrainian émigré literature of Ukrainian Art Movement (UAM) period. In their search of origins the modernists come to existential philosophy which concentrates on a single personality excluded from any system of integration.

Key word : modernism, existentialism, intellectualizm, modernization.

Дискурс мурівського модернізму народжувався як орієнтація на інтелектуальну Європу і неприйняття утилітарності та тенденційності, прямого висунення національних завдань перед літературою. Модернізм МУРу визначався передусім екзистенціалістською орієнтацією Ю.Косача, формальним експериментаторством І.Костецького та витонченим інтелектуалізмом прози В.Домонтовича. Всіх трьох письменників об'єднує принципово європейська орієнтація, невідповідно Ю.Шерех називав їх „європеїстами”[5, с.177].

Мета дослідження – простежити художню практику модернізму як естетичну провокацію.

Юрій Косач, син молодшого брата Лесі Українки Миколи Косача, успадкував виразні європейські орієнтири, його творче формування так чи інакше супроводжувалося з усвідомленням причетності до аристократичного роду. В українській літературі Косача приваблювали такі постаті, які взорували свою творчість на європейський культурний процес. Мурівське сприймання України Косач потрактував в аспекті естетичної екзотичності. Вказуючи на джерело експериментального екзотизму Ю.Косача, Ю.Шерех пов'язував його з відірваністю од України: письменник не знаходив у реальності бажаної та вимріяної України, її образ залишався для нього далеким на чужині і загадковим, що штовхало на пошуки „України не в Україні, а в Європі”[4, с. 263].

Під час мурівського періоду Косач видруковує оповідання „Ноктюрн b-moll” та повість „Еней і життя інших”. В оповіданні „Ноктюрн b-moll” національна проблематика реалізується через насичений культурний контекст.

Характерна ознака „Ноктюрн b-moll” — постійна внутрішня подієвість, всі епізоди існують тут передусім як душевні та емоційні переживання, що в цілому творить психологічну напругу твору. З екзистенціалістських позицій Ю.Косач оцінює, з одного боку, стан німецької культури, а з іншого, стан української. Мова йде про кризу, про необхідність переоцінки цінностей, про вибір шляху.

Повість „Еней і життя інших” продовжує аналіз кризового стану європейської культури в цілому та української, зокрема. На околиці Мюнхена, над Ізаром, у середині 40-х рр. ХХ ст. письменник збирає своїх героїв (письменника Вадима Васильовича (Енея), професора Кравчука, українського революціонера-підпільника Ірина, спекулянта-мільйонера Божка, дочку російських емігрантів та нащадка старовинного українського козацько-шляхетського роду Галочку), де вони протягом одного вечора осмислюють минуле, міркують над проблемами мистецтва, долею та історією України. Спогади розширюють мікрохронотоп повісті: вирішальні моменти особистого життя героїв переплітаються з історичними подіями (проголошенням державності України, боротьбою з фашизмом, еміграцією). Україна знову постає екзотичною сутністю. Недаремно Галочка говорить про неї як про далеку казку, сповиту „в голубині мли”, як вічний неспокій та бурелом душі, про мрію, до якої завжди повертаються і яка завжди буде жити в серці. Українська еміграційна критика справедливо сприймала твір як біографічну повість. Водночас її психологічність, символізація, інтертекстуальність, романтична екзотика, пов'язана з усвідомленням України, виводила автобіографічну основу за межі локального з'ясування стосунків, зокрема з О.Ольжичем та Д.Донцовим. Перший, хто звернув увагу на етапний характер твору, був Ю.Шерех. Дослідник правомірно вказав на близькість такого художнього мислення до французького екзистенціалізму. Центральною проблемою екзистенціалізму Ю.Косача стало безґрунтярство, пов'язане з усвідомленням української еміграційної людини, її відчуження, вигнання з рідної землі, становища перекотиполя, душевною „м'ятежністю” та „метушливістю”. Саме пошуки ґрунту та коріння повертають головних героїв повісті — Ірина й Галочку — в Україну. Екзистенціалістський мотив кризового стану безґрунтярства, що об'єднував літераторів мурівської доби, тут вплітається у міфологічні сюжети, одним з яких є

історія наймогутнішого серед гігантів Антея. Як відомо, Антей був нездоланим до тих пір, поки торкався матері-Землі. Пошуки сили, яку дає людині зв'язок з рідною землею, і відчуття власного безсилля в еміграції (як відомо, Антея здолав Геракл, відірвавши його від землі), — ці та інші домінуючі ідеї закладають ґрунт для українського художнього екзистенціалізму періоду МУРу, а в цілому — для світоглядної основи української еміграційної літератури. Один з героїв повісті Ю.Косача назве український еміграційний екзистенціалізм песимізмом активності, світоглядом, що постає в ситуації, коли мало надії, але наявність волі достатня для звершення цілого життя людини.

І.Костецький був членом ініціативної групи зі створення організації для письменників-емігрантів, а також входив до першого правління МУРу, виголошував програмні доповіді на з'їздах та конференціях, боровся за створення журналу „Хорс”, що мав стати „вікном до світу”, видав прозові збірки — „Оповідання для переможців” і „Там, де початок чуда”, в яких передусім привертати увагу літературна стилізація, спроба українського експресіонізму та „психологічна екзотика” у стилі Джойса. Своєрідним прозовим маніфестом звучало оповідання „Ціна людської назви”, що відтворює дискусійний простір двох поколінь митців: традиціоналістів, які „обороняли великих” та модерністів, які прагнули розхитати непорушні авторитети. Цікавою особливістю конфлікту є те, що два табори представляє відомий художник Павло Палій, а молодого опозиціонера — художник, який має те саме ім'я. „Старий” пропонує „молодому” змінити ім'я, молодий відмовляється, адже його прізвище — справжнє, а ім'я старого — псевдонім, маска, що принесла йому славу [3, с.121]. Проблема маски та пошуки ідентичності відбиває історію самого Ігоря Костецького, який в минулому залишив своє справжнє ім'я — Іван Мерзляков, а з ним і амплу російськомовного діяча та критика, вибравши себе самого як українського письменника. Потреба модернізації приводить Костецького до зацікавлення театром. У часи МУРу він створює три експериментальні п'єси „Спокуси несвятого Антона”, „Близнята ще зустрінуться” та „Дійство про велику людину” [1]. Модернізація драматичної структури стосується передусім хронотопу. Так, у п'єсі „Близнята ще зустрінуться” доцільно вести розмову про мета-хронотоп — просторо-часовий вакуум, де з'являються порожні (безособові) метаперсонажі, актори „без властивостей”, маріонетки, котрі механічно виконують задані функції ляльководи, кожен не лише не має власного обличчя, а й „спарований” з іншими маскуваннями: персонажі з'являються парами, близнятами, де одна фігурація не може обійтися без іншої. Розірваність, розколотість, суперечливість людської сутності передається через таке химерне парування: одна частина прагне єднання, творчості, Еросу, друга — руй-

нації, знищення, Танатосу. Психологія роздвоєння стає наскрізною для художнього пізнання І.Костецького. У п'єсі „Спокуси несвятого Антона” знову діють „персонажі-пари”, однак тепер мова йде про родову гендерну пару (Валентин-Валентина, Антон-Антоніна). Вихолощення традиційної драматичної структури має передати феномен спустошення, розпаду людського „я”, його відірваність од реального життя, в цілому передати буття як повний абсурд. Основна проблема, яка об'єднує „Дійство про велику людину” з двома попередніми п'єсами, це пошуки смислу існування індивідуальної людини. В основі драматичної дії акт абсурдний, міфологічний, а саме — творення Великої Людини. Драматична структура вибудовується з допомогою принципу префігурації, прийому гри для підсилення абсурдизму дії, прийому „театру в театрі”. Ігрова інтертекстуальність п'єси створює яскраві передумови розвитку українського модернізму в бік постмодернізму. Апробувавши „чистий театр масок”, звівши до мінімуму реалістичність дії, персонажу, декорацій, І.Костецький показав драму як тотальне спустошення, смерть людини, людського смислу в цілому.

Витонченим інтелектуалом МУРу можна з повним правом назвати вченого й письменника В.Петрова-Домонтовича. У мурівську добу він створив свої найвизначніші твори — романи „Доктор Серафікус”, „Без ґрунту” та оповідання „Без назви”, „Емальована миска”.

Інтелектуальне письмо В.Петрова-Домонтовича характеризується явним переважанням думки, ідеї над образом та дією, створенням відповідного до поставлених питань дискусійного поля, переважаністю діалогом, монологам, скептицизмом, іронічністю, пародійністю, насиченою інтертекстуальністю, що опонує традиційному українському романтизму. Прозова модель з використанням сюжету служить у Домонтовича, як правило, своєрідною читацькою заманкою: привертати увагу читача до сюжету як засобу розгортання певної філософської дискусії. Так, роман „Доктор Серафікус” постає як полеміка з Дж. Фрезером, автором „Золотої гілки”, З.Фройдом та ін. з питання про місце ірраціонального в людській сутності. Для розгортання цієї інтелектуальної проблематики перевертаються ряд сюжетних моделей В.Гюґо, з'являються асоціативні вплетення з текстів Шевченка, Рильського, Марлінського, Толстого та багатьох інших — отже, перед нами нове відчуття письменника, який не лише дошукується текстуальних та ідеологічних подібностей на шляху глибинного переосмислення художніх і світоглядних ідей від давнини до сучасності, а й визнає, що різноманітні тексти та ідеї існують у позачасовій мережі відносин, що потребує їх нового відтворення. Інтелектуалізм формує всупереч традиційному націоналізму характерний тут космополітизм. Адже для головного героя Комахи-Серафікуса єдиною батьківщиною

стає книга. Пошуки ґрунту тут не мають ознак українського месіанізму. Ситуацію української людини на еміграції, тобто ситуацію історичного перелому, психологічного роздвоєння, трагічного розколу особистості, котра відчайдушно шукає синтезу, письменник вирішує у контексті екзистенціалістської проблематики. Проблема раціонального та ірраціонального в людській екзистенції — наскрізна проблема інтелектуального дискурсу В.Петрова-Домонтовича. Так, в образі Серафікуса він створив експериментальну людину „заперечного біологізму”, „замкненого, схематичного існування”, якій пощастило підкорити свої інстинкти, свою природу, що врешті призводить до втрати цілісної живої людськості.

Характерною ознакою поезики інтелектуального письма є урбанізм. Дискурс міста, проблематика й естетика міста належать до типово модерністського художнього мислення. Якщо „Доктор Серафікус” зі своєю текстуальністю міста (вулицями, ресторанами, букіністичними крамницями, трамваями, Трухановим островом та іншими декораціями дії) є виразно „київським романом”, то „Без ґрунту” — „дніпропетровським”. Однак українські міські „пейзажі” не переводять розв’язання проблематики в злободенну політичну площину. Спільною для обох романів є проблематика безґрунтяства, що постає тут не так в аспекті історично-національному, як в аспекті психологічно-філософському. Метафора „ґрунту” означає наявність коренів, витоків, основи, сталості та надійності буття. Натомість ситуація, в яку потрапляє національна людина в умовах революційної перебудови, є кризовою, катастрофічною. „Люди втратили почуття сталості, — пише В.Петров-Домонтович. — Вони звикають жити в руїнах й серед руїн, немов в чеканні на нову катастрофу, нове знищення...”[2, с.215].

Для інтелектуального письма Петрова-Домонтовича характерна концептуальна парадоксальність, що є своєрідним бунтом проти традиційності мислення. Парадоксальністю в цілому визначаються романні образи. Так, образ Серафікуса, котрий бажає бути всім, але ніким конкретно, моделюється як образ аморфної людини, що нагадує жінку, чоловіка, малу дитину, ніщо та одночасно все. „Я, — означає себе доктор Серафікус, — ніхто, але хочу бути людством. І тому моєю спов-

неністю хай буде моя відсутність” [2, с.119]. Парадоксальність як властивість письма Петрова-Домонтовича є своєрідною інтелектуальною провокацією, що виводить думку читача з усталеного мислення у простір сумніву, скепсису, інтенсивного рефлексивного пошуку.

Окремий епізод модернізму В.Петрова-Домонтовича становить інтелектуальна еротика, що інтригує відсутністю модерної тілесності та традиційної еротичності: напруженість бажання обертається в абстракцію, оскільки реальне бажання знищується, стає неможливим фізично, створюється його метафізична проєкція.

Екзистенціалістський світогляд органічно вплітається в художнє мислення українського письменника-модерніста, який відчуває себе, свою екзистенцію в „пограничній ситуації”, а власне індивідуальне життя як екзотичне сновидіння. У повісті Ю.Косача модерний мандрівний український Еней цю ситуацію висловив так: „... я з певністю живу в цій проміжній стадії, між відкриттям очей, ще жагтіючим царством чудесного, де я був, і новим реальним світом, який для мене став лиш продовженням сну...” [4, с.279]. Україна в індивідуальному незвичайному сновидінні усвідомлюється недосяжною, але неймовірно бажаною сутністю. Як Еней покинув величний імперський Рим, так український мандрівник покидає руїни більшовицького минулого з месіанським відчуттям заснувати новий праведний український Рим. Тому з’являється в літературі цієї доби екзотична суміш національного романтичного месіанства, європейського екзистенціалізму та модерного формального експериментаторства, що в цілому творять засади мурівського неотрадиціоналізму та модернізму, пронизаного незгасним вогнем поривання, який рухає українського мандрівника вперед — у пошуках істини для себе й для своєї вітчизни.

Нове екзистенційне почування української творчої особистості (як терпіння у „проміжній добі”) відкриває взаємодоповнювальну єдність традиції та модернізму. А в мурівському модернізмі, де наочно демонструється екзотичний синтез традиції та антитрадиції, усвідомлюється трагедія безґрунтяства, що була, є і буде актуальною для осмислення в українській літературі як у минулому, сучасному, так і в майбутній перспективі.

Література

1. Близнята ще зустрінуться. Антологія драматургії української діаспори./ Упоряд. Л. Залеська-Онишкевич. — Київ-Львів:Час, 1997. — С.9-251
2. Домонтович В. Доктор Серафікус. Без ґрунту: Романи/ В.Домонтович.— К.: Критика, 1999. — 380с.
3. Костецький І. Ціна людської назви/ І.Костецький // Кур’єр Кривбасу. 2001. — №134. — С.118-128
4. Проза про життя інших. Юрій Косач: тексти, інтерпретації, коментарі/ Упоряд. В.Агеєва. — К.: Факт, 2003. — 352с.
5. Шерех Ю.Стилї української літератури на еміграції // Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. Т.1./ Ред.рада В.О.Шевчук. — Харків: Фоліо, 1998. — С.161-195

Стаття надійшла до редакції 2.04.2011